

T. XXVI (2023) Z. 3 (71)
 ISSN 1509-1074
 10.24425/rhpp.2023.146655

**ROCZNIK
 HISTORII PRASY POLSKIEJ**

The backstage history
 of the 1921 origins of the
 weekly *Wola Ludu*, the chief
 organ of the Polish Peasants'
 Party PSL Piast

**Kulisy powstania
 w 1921 r. tygodnika
 „Wola Ludu” — organu
 naczelnego PSL „Piast”***

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego
 Aleja Wilanowska 204
 PL 02-765 Warszawa
 e-mail: mateuszratynski@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8346-5254>

**Mateusz
 RATYŃSKI**

KEY WORDS:

Polish press in the 20th century interwar period,
 political party press, the Polish Peasants' Party
 PSL Piast

SŁOWA KLUCZOWE:

PSL „Piast”, prasa ruchu ludowego, „Wola Ludu”,
 dwudziestolecie międzywojenne

ABSTRACT

This article looks into the behind-the-scenes tussle accompanying the setting up of *Wola Ludu* (*The Will of the People*) as the chief organ of the Polish Peasants' Party PSL Piast, published in Warsaw in 1921–1931. It was one of several party papers that cropped up in the wake of infighting between factions led by Maciej Rataj, Jan Dąbski and Wincenty Witos. Although *Wola Ludu* aspired to be the key mouthpiece of PSL Piast, its history has attracted hardly any sustained research.

This article examines, first of all, the politicians' memoirs and other personal sources, but it also employs the tools of media analysis to outline the profile of the *Wola Ludu* weekly and to find out what distinguishes it from other PSL papers.

ABSTRAKT

Artykuł przedstawia kulisy powstania tygodnika „Wola Ludu”, organu naczelnego PSL „Piast” wydawanego w Warszawie w latach 1921–1931. Założenie pisma wynikało z walk frakcyjnych wewnątrz stronnictwa między grupami Macieja Rataja, Jana Dąbskiego oraz Wincentego Witos. Choć periodyk stanowił jedno z głównych pism PSL „Piast”, dotychczas nie doczekał się szczegółowych badań naukowych. W ramach pisania artykułu została przeprowadzona szeroka kwerenda źródłowa oparta głównie na pamiętnikach i wspomnieniach działaczy ludowych, a także analiza prasoznawcza wraz z zaprezentowaniem periodyku na tle innych organów prasowych PSL „Piast”.

* Temat „Woli Ludu” dotychczas nie był często podejmowany przez historyków zajmujących się dziejami prasy ruchu ludowego. Badacze w większym stopniu koncentrowali swoją uwagę na wydawanym w Krakowie tygodniu „Piast”. Informacje dotyczące „Woli Ludu” można znaleźć zaledwie w kilku publikacjach, m.in. A. Paczkowski, *Prasa polityczna ruchu ludowego (1918–1939)*, Warszawa 1970; P. Niedziela, *Oblicze polityczne „Woli Ludu” w okresie od marca 1921 r. do maja 1926 r.*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2001, nr 17, s. 45–68.

Streszczenie

Artykuł przedstawia kulisy powstania tygodnika „Wola Ludu”, organu naczelnego PSL „Piast” wydawanego w Warszawie w latach 1921–1931. Pismo zostało założone przez rozłamowców z PSL „Wyzwolenie” pod wodzą Macieja Rataja i Jana Dębskiego, którzy dołączyli w 1920 r. do PSL „Piast”. Początkowo próbowali oni własnymi siłami utworzyć własny organ prasowy — „Ludowiec”, który jednak nie zdobył większej popularności wśród mieszkańców wsi.

Ostatecznie powołany w 1921 r. nowy tygodnik „Wola Ludu” otrzymał poparcie nie tylko ze strony frakcji Rataja i Dębskiego, ale również prezesa Zarządu Głównego PSL „Piast” Wincentego Witosa. Nowy periodyk stanowił poważną konkurencję wobec frakcji Jana Dębskiego i jego „Gazety Ludowej”. Redaktorem nowej gazety został przyszły prezydent RP Stanisław Wojciechowski, a w skład kolegium redakcyjnego weszli Stanisław Osiecki, Dębski oraz Jakub Bojko.

Odzyskanie niepodległości w 1918 r. stanowi niewątpliwie cezurę w dziejach prasy polskiej. Zakończenie I wojny światowej i uwolnienie kraju po 123 latach zaborów pozwoliło na gwałtowny rozwój czasopism. Większa swoboda polityczna umożliwiła w kolejnych latach wyraźny przyrost liczby tytułów na krajowym rynku wydawniczym. Szczególnie pionierski był okres 1918–1921, w czasie którego nastąpiło stopniowe odbudowywanie stanu ilościowego prasy sprzed I wojny światowej¹. Nie oznaczało to jednak, że w okresie dwudziestolecia międzywojennego czasopisma funkcjonowały wyłącznie w sprzyjających okolicznościach. Na przeszkodzie stawała często bieżąca sytuacja polityczna, wpływ na kondycję prasy miały również koniunktura gospodarcza, struktura społeczna oraz ogólne warunki kulturowe i cywilizacyjne. Polska po długoletnim okresie niewoli była krajem biednym, zniszczonym działaniami wojennymi o przestarzałej strukturze społecznej. Na początku lat dwudziestych mieszkańcy wsi stanowili ponad 64 proc. społeczeństwa, odsetek zaś robotników zatrudnionych poza rolnictwem przekraczał 16 proc. Nieliczne były warstwa inteligencka (około 5 proc.) oraz drobnomieszczańska (około 11 proc.). Zdecydowanie negatywnie wpływało to na poziom czytelnictwa, szczególnie na terenach wiejskich. Prasa stanowiła bowiem w dalszym ciągu głównie atrybut świata inteligenckiego i miejskiego².

Pierwsze lata II RP były czasem przegrupowań i fluktuacji na krajowej scenie politycznej. U zarania niepodległości żaden obóz polityczny nie dysponował odpowiednio rozwiniętymi strukturami partyjnymi, które umożliwiłyby mu przeprowadzenie jednolitej w skali kraju kampanii wyborczej. Ugrupowania dotychczas działające w warunkach zaborów musiały się dostosować do nowej sytuacji, w tym zniesienia barier międzydzielnicowych³. Proces ten nie ominął naturalnie ugrupowań ruchu ludowego. Różnice taktyczne i ideowe wynikające z różnego roz-

¹ A. Paczkowski, *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939) — ogólna charakterystyka statystyczna*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1972, t. 11, z. 1, s. 53.

² R. Habielski, *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2009, s. 36. Zob. także: A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980, s. 9–28.

³ K. Kacperski, *System wyborczy do Sejmu i Senatu u progu Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 107–108; A. Próchnik, *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej*, Warszawa 1957, s. 47–59.

woju organizacyjnego i programowego uniemożliwiły wystawienie w styczniu 1919 r. w wyborach do Sejmu Ustawodawczego wspólnej listy obejmującej trzy najważniejsze stronnictwa aspirujące do reprezentowania warstwy chłopskiej — PSL „Wyzwolenie”, PSL „Piast” i PSL-Lewica⁴. Spośród nich jedynie PSL „Piast” wykazało się ambicjami ogólnopolskimi i wystawiło listy w dwóch zaborach. Pozostałe ograniczyły się do startu wyłącznie na swoich tradycyjnych terenach — PSL „Wyzwolenie” w Królestwie Polskim, a PSL-Lewica w Galicji⁵.

Nie wchodząc szerzej w to zagadnienie, warto w syntetyczny sposób przedstawić sytuację prasy PSL „Piast” w tym okresie. Pozwoli to lepiej zrozumieć zjawiska zmierzające do powstania „Woli Ludu”. Stronnictwa ruchu ludowego miały przede wszystkim odmienną bazę prasową niż większość ugrupowań funkcjonujących na arenie życia publicznego. Głównym czynnikiem hamującym rozwój działalności prasowej ludowców było pochodzenie społeczne zwolenników. Mieszkańcy wsi podlegali najbardziej takim okolicznościom jak wysoki stopień analfabetyzmu czy niska stopa życiowa.

U zarania niepodległości PSL „Piast” dysponowało dwoma tygodnikami. Centralnym organem stronnictwa był wydawany od 1913 r. w Krakowie „Piast”, od którego partia przyjęła część swojej nazwy. Funkcję redaktora pisma piastował uzdolniony literat, dziennikarz i poseł w Sejmie Ustawodawczym Józef Rączkowski. Wydawcą było skupiające działaczy „piastowskich” Ludowe Towarzystwo Wydawnicze. „Piast” docierał do mieszkańców Małopolski centralnej i zachodniej, częściowo do południowych powiatów województwa kieleckiego. Popularny w okresie Wielkiej Wojny, stracił po odzyskaniu niepodległości część swoich czytelników. W 1919 r. nakład wynosił 45 tys. egzemplarzy, a już w 1920 r. spadł do 24 tys. W kolejnych latach utrzymywał się na poziomie kilkunastu tysięcy⁶.

Inną rolę odgrywała ukazująca się od 1915 r. początkowo w Lublinie, następnie w Warszawie, przez pewien czas jako organ frakcyjnej grupy w łonie Zjednoczenia Ludowego „Gazeta Ludowa”. Redakcją tygodnika kierowali Henryk Wyrzykowski i Włodzimierz Jampolski. Od 1919 r. oficjalnym wydawcą pisma był Henryk Wyrzykowski, który formalnie reprezentował LTW, co jednak nie miało wpływu na treść pisma. Nakład „Gazety Ludowej” wahał się w granicach 3–8 tysięcy egzem-

⁴ H. Cimek, *Walka ludowców o Polskę, jej granice i ustrój w latach 1914–1922*, Rzeszów 2008, s. 62.

⁵ K. Kacperski, *System wyborczy...*, s. 107–127.

⁶ Zob. szerzej: A. Garlicki, *Założenie tygodnika „Piast” w 1913 roku*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1963, t. 2, s. 169–184; A. Paczkowski, *Rachunki strat i zysków Ludowego Towarzystwa Wydawniczego „Piast” w Krakowie za lata 1916–1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1967, t. 6, z. 2, s. 247–259; tenże, *Tygodnik „Piast” (1913–1939). Organizacja i finanse*, cz. 1, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1968, t. 7, z. 1, s. 145–146; tenże, *Tygodnik „Piast” (1913–1939). Organizacja i finanse*, cz. 2, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1968, t. 7, z. 2, s. 121–145.

plarzy, a jego zasięg terytorialny obejmował województwa centralne. Periodyk znajdował się pod kontrolą wytrwanego publicysty i wieloletniego prezesa Syndykatu Dziennikarzy oraz posła RP, a w latach 1920–1921 wiceministra spraw zagranicznych Jana Dąbskiego. Ten ambitny ludowiec rywalizował z Wincentym Witosem o wpływy w PSL „Piast”, zdarzało się więc, że jego tygodnik prezentował stanowisko odmienne niż władze stronnictwa⁷. Jak scharakteryzował Dąbskiego autor jego biografii Stanisław Giza:

Posiadał więcej wrogów niż przyjaciół; stawiano mu wiele zarzutów nie zawsze słusznych a podyktowanych niechęcią czy wręcz nienawiścią. [...] Zrażał sobie ludzi apodyktycznością i nieprzystępnością, która sprawiała wrażenie zarozumiałości i dumy. Nienawiść do niego rodziła się i na tym tle, że z racji swego krasomówstwa i nieprzeciętnego talentu politycznego był trudnym przeciwnikiem politycznym⁸.

Na początku 1919 r. rozpoczęły się w Sejmie Ustawodawczym działania kulturalowe zmierzające do zjednoczenia ludowców. Powstanie ogólnopolskiego ugrupowania, odchodzącego od dawnych podziałów rozbiorowych miało pomóc w przeprowadzeniu korzystnych dla włościan reform społecznych, w tym reformy rolnej. Ponadto integracja była bardzo popularna wśród mieszkańców wsi, nie do końca rozumiejących istniejące podziały. Inicjatywę w tym zakresie podjęli posłowie PSL „Wyzwolenie” skupieni wokół Macieja Rataja i Jana Dąbskiego. Grupa była niezadowolona z radykalnej linii władz centralnych stronnictwa oraz optowała za integracją z bardziej pragmatycznym programowo i mającym większe doświadczenia parlamentarne PSL „Piast”⁹. 14 marca 1919 r. Klub Poselski PSL „Wyzwolenie” wystosował list do PSL „Piast”, PSL-Lewica, Polskiego Zjednoczenia Ludowego, a także włościan ze Związku Ludowo-Narodowego oferując współpracę przy przeforsowaniu w Sejmie niezbędnych reform społecznych, a zwłaszcza reformy rolnej. W wyniku rozmów 23 czerwca 1919 r. powstał w Sejmie Ustawodawczym Związek Sejmowy Posłów Ludowych obejmujący 134 osoby. Tworzyli go posłowie PSL „Wyzwolenie” (57), PSL „Piast” (44), PSL-Lewica (12), Chłopskiego Stronnictwa Radykalnego (1) oraz ZLN i Polskiego Zjednoczenia Ludowego (łącznie 20). Powołanie ZSPL nie oznaczało jednak zjednoczenia i budowy wspólnego ogólnopol-

⁷ Przykładem takiej sytuacji może być artykuł w „Piaście” polemizujący z tekstem Jana Płokarza zawarty w „Gazecie Ludowej”, w którym autor domagał się opuszczenia rządu przez ministrów z ramienia PSL „Piast”, *Nieporozumienie*, „Piast” nr 17 z 24 IV 1921 r., s. 8.

⁸ S. Giza, *Jan Dąbski (1880–1931)*, [w:] *Przywódca ruchu ludowego. Szkice biograficzne*, pod red. A. Więzikowej, Warszawa 1968, s. 79–80. Szerzej o „Gazecie Ludowej” i Dąbskim, zob. A. Paczkowski, *Prasa polityczna...*, s. 108–109, 111 i 116–117; J.R. Szaflik, *Polskie Stronnictwo Ludowe Piast 1926–1931*, Warszawa 1970, s. 16–17; A. Łuczak, *Powstanie i działalność Zjednoczenia Ludowego i Polskiego Zjednoczenia Ludowego (1917–1919)*, „RDRL” 1968, nr 10, s. 34–65; S. Giza, *Jan Dąbski. Całe życie dla ludu*, Warszawa 1979, s. 83–86.

⁹ M. Rataj, *Pamiętniki 1918–1927*, t. 1, wstęp i oprac. M. Ratyński, Warszawa 2021, s. 67–69.

skiego ugrupowania. Związek nie był klubem, lecz raczej luźnym zespołem zorganizowanym pod wpływem batalii sejmowej dotyczącej reformy rolnej¹⁰.

Dla grupy Macieja Rataja współpraca na forum Sejmu Ustawodawczego w formie luźnego związku była niewystarczająca. Mimo pewnych oporów w PSL „Wyzwolenie”, przekształcenie ZSPL w Klub Sejmowy Ludowców nastąpiło 8 października 1919 r. Do KSL weszło 109 posłów PSL „Wyzwolenie” oraz PSL „Piast”. Nie przeszli jednak do niego przedstawiciele PSL-Lewica, a włościańscy posłowie z ZLN i PZL powrócili do swoich macierzystych partii, lub zadeklarowali przynależność do PSL „Piast”. Wybory do władz przyzdyum 15 października 1919 r. natychmiast pokazały wewnętrzne podziały i stanowiły nową oś konfliktu. Na czele klubu stanął Wincenty Witos, wiceprezesem został Maciej Rataj, a sekretarzem Jan Dębski. W skład kierownictwa KSL weszło łącznie dziewięciu „piastowców” i tylko sześciu „wyzwoleńców”¹¹.

Wynik wyborów w klubie spotkał się natychmiast z gwałtowną krytyką na łamach tygodnika „Wyzwolenie”, organu naczelnego stronnictwa¹². W PSL „Wyzwolenie” doszło do wyraźnego wykrystalizowania dwóch przeciwstawnych sobie grup. Frakcja Macieja Rataja liczyła na współpracę z PSL „Piast” i Wincentym Witosem, która w ich ocenie mogła przynieść realne korzyści programowe i polityczne. Po drugiej stronie znaleźli się politycy skupieni wokół Zarządu Głównego PSL „Wyzwolenie” i Stanisława Thugutta, którzy zarzucali „piastowcom” konserwatyzm. Bezpośrednią przyczyną rozłamu były kwestie ideowe związane z zawarciem w nocy z 10 na 11 grudnia umowy koalicyjnej między Wincentym Witosem a Leopoldem Skulskim, prezesem Narodowego Zjednoczenia Ludowego. Rząd Ignacego Paderewskiego miała zastąpić parlamentarna większość centrowa opierająca się na kompromisie programowym podejmującym wspólne przegłosowanie reformy rolnej wraz z ustanowieniem dotychczas niezgodnej z programem ludowców drugiej izby parlamentu. Zostało to odebrane przez bardziej radykalnie usposobionych działaczy PSL „Wyzwolenie” jako zdrada ideałów ruchu ludowego¹³.

14 grudnia 1919 r. odbył się zjazd PSL „Wyzwolenie”. Staraniem Kazimierza Bagińskiego został przygotowany jako dobrze zorganizowana manifestacja prze-

¹⁰ M. Ratyński, *PSL „Wyzwolenie” wobec próby zjednoczenia ruchu ludowego u zarania II RP (1919–1920)*, [w:] *Historia i tradycje ruchu ludowego*, t. 2, pod red. J. Gmitruka i A. Indraszczyka, Warszawa – Kielce 2016, s. 382–387; tenże, *Jan Dębski (1889–1976). Polityk kompromisu*, Warszawa 2019, s. 62–64.

¹¹ J. Dębski, *Wspomnienia*, t. 1, wstęp i oprac. M. Ratyński, Warszawa 2022, s. 243–245; AZHRL; A. Bogusławski, *Wspomnienia*, t. 3, sygn. P-32, k. 18–24.

¹² *Klub sejmowy P.S.L.*, „Wyzwolenie” nr 43 z 26 X 1919 r., s. 534.

¹³ A.A. Urbanowicz, *PSL Piast a Narodowa Demokracja w latach 1913–1931*, Gorzów Wielkopolski 2008, s. 76–83; R. Wapiński, *Ignacy Paderewski*, Wrocław 2009, s. 168–175; A. Zakrzewski, *Od Związku do Klubu*, „RDRL” 1965, nr 65, s. 118; M. Ratyński, *PSL „Wyzwolenie” wobec...*, [w:] *Historia i tradycje...*, s. 388–391; tenże, *Skulski Leopold*, [w:] *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 1, pod red. R. Łatki, Warszawa 2020, s. 410–415.

ciwko współdziałaniu z PSL „Piast”. Referentem opowiadającym się przeciw dotychczasowym ustaleniom był Stanisław Thugutt. Na wniosek Jana Tabora większość zjazdu uchwaliła, że należy zachować samodzielność i powrócić do oddzielnego klubu¹⁴. Emocji wywołanych przebiegiem zdarzeń nie łagodziła zdecydowana odpowiedź PSL „Piast” opublikowana na łamach partyjnego organu prasowego. Przeciwników jedności (Stanisława Thugutta, Kazimierza Bagińskiego i Irenę Kosmowską) nazwano „warchołami i zdrajcami sprawy ludowej”¹⁵. Mimo podejmowanych rozmów i prób kompromisu inicjowanych przez Macieja Rataja i Jana Dębskiego podczas Walnego Zjazdu PSL „Wyzwolenie” 22 stycznia 1920 r. zdecydowano o reaktywacji własnego klubu poselskiego. W jego skład weszło ostatecznie tylko 23 posłów spośród 57 wybranych. We wspólnym klubie z PSL „Piast” pozostało aż 34 posłów¹⁶.

Dawni „wyzwoleńcy”, którzy nie wyszli ze wspólnego klubu, próbowali na początku zachować odrębność i występować jako równorzędne środowisko wobec PSL „Piast”¹⁷. Dla podkreślenia własnej tożsamości rozpoczęli wydawanie w Warszawie tygodnika „Ludowiec”, pisma niezwykle istotnego dla zrozumienia genezy „Woli Ludu”. Nowy periodyk był dostarczany w systemie prenumeraty do włościan z terenów dawnego Królestwa Polskiego, a zgodnie z podtytułem „Tygodnik społeczno-polityczny ludu polskiego” informował czytelników o sytuacji w kraju i na świecie. Jego pierwszym redaktorem został poseł, z wykształcenia chemik i nauczyciel, bliski współpracownik Macieja Rataja, Jan Dębski. W komitecie redakcyjnym zasiadali również: Aleksander Bogusławski, Antoni Bujak, Alfons Erdman, Stanisław Kielak, Jerzy Kuncewicz, Stanisław Płocha, Maciej Rataj, Władysław Radwan i Romuald Wasilewski¹⁸.

Pierwszy numer „Ludowca” ukazał się 8 lutego 1920 r. Na tytułowej stronie autorzy zawarli swoje credo redakcji:

Wielka więc rola przypada włościanowi polskiemu. [...] Świadomi tej roli i zadań włościanina polskiego przystępujemy do pracy. Budować chcemy Polskę nową, na pracy i sprawiedliwości opartą. Dążyć będziemy do usunięcia z życia polskiego wszelkiego wyzysku człowieka, wszelkiej przemocy i przywilejów jednej warstwy Narodu nad drugą. [...] Do współpracy z nami wzywamy tych wszystkich, którzy wyznają wspólne z nami ideały¹⁹.

¹⁴ J. Dębski, *Wspomnienia...*, t. 1, s. 252–254; AZHRL, A. Bogusławski, *Wspomnienia*, t. 3, sygn. P-32, k. 31; *Zjazd Rady Naczelnej P.S.L., „Wyzwolenie”* nr 51 z 21 XII 1919 r., s. 619; M. Ratyński, *Jan Dębski...*, s. 69.

¹⁵ *Warchoły*, „Piast” nr 52 z 28 X 1919 r., s. 2–3.

¹⁶ M. Ratyński, *PSL „Wyzwolenie” wobec...*, [w:] *Historia i tradycje...*, s. 394; *Przywrócenie klubu P.S.L. „Wyzwolenie”*, „Wyzwolenie” nr 5 z 1 II 1920 r., s. 53

¹⁷ A. Kołodziejczyk, *Maciej Rataj 1884–1940*, Warszawa 1991, s. 70–71.

¹⁸ M. Ratyński, *Jan Dębski...*, s. 71 i 81.

¹⁹ „Ludowiec” nr 1 z 8 II 1920 r., s. 1.

W numerze zachęcano również do lektury i prenumeraty „Ludowca”. Obiecywano, że politycy skupieni wokół redakcji będą skutecznie walczyć o zjednoczenie ruchu ludowego, przeprowadzenie korzystnej dla włościan reformy rolnej i budowę państwa opartego na demokracji: „»Ludowiec« pragnie być jedną z tych kuźnic w szeregu pism ludowych, w których chłopskie siły wykuwają Młodą Polskę — Polską Młodą z ducha i ciała, Polskę pracy, gromadzącą bogactwa duchowe i materialne»²⁰.

Tydzień po ukazaniu się pierwszego numeru „Ludowca” doszło do ostatecznej konsolidacji grupy Rataja z PSL „Piast”. 15 lutego 1920 r. miał miejsce w Warszawie specjalny Kongres Zjednoczeniowy. Podczas obrad Jan Dębski w imieniu posłów złożył prośbę o przystąpienie do wspólnego ogólnopolskiego PSL. Prezesem stronnictwa został Wincenty Witos, a jednym z wiceprezesów Maciej Rataj. Delegaci ogłosili powstanie wspólnego Polskiego Stronnictwa Ludowego, które miało mieć charakter ogólnopolski i ponadrozbiorowy²¹.

Wejście w skład PSL „Piast” 34 posłów z dawnego zaboru rosyjskiego pozwoliło stronnictwu poszerzyć wpływy polityczne na tereny byłego Królestwa Polskiego, gdzie jak dotąd pozycja stronnictwa była słaba i oparta wyłącznie na grupie Jana Dąbskiego i jego „Gazety Ludowej”. Frakcja szybko zdobyła silną pozycję na forum życia partyjnego i publicznego. Jej naturalnym liderem był Maciej Rataj, uważany powszechnie za jednego z najbardziej aktywnych i zdolnych posłów. W latach 1920–1921 pełnił on również stanowisko ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Środowisko Rataja było przychylnie ustosunkowane do Józefa Piłsudskiego oraz propagowało współpracę PSL „Piast” z ugrupowaniami lewicy. Dawni „wyzwoleńcy” w PSL „Piast” blisko ze sobą współpracowali i podejmowali wspólne akcje partyjne i programowe. W ten sposób uniemożliwili np. wybór znanego z konserwatywnych przekonań Władysława Kiernika do Zarządu Głównego PSL „Piast” w 1921 r.²² Współpracę środowiska opisał Aleksander Bogusławski następująco:

Mieliśmy nadzieję, że nie utoniemy i nie rozplyniemy się w tendencjach „piastowych”. Sądziłyśmy, że uda nam się utrzymać bardziej radykalną politykę PSL. [...] Żeby utrzymać linię polityczną utworzyliśmy pewien ośrodek myślowy, złożony z wybitniejszych posłów, członków Zarządu z dawnego „Wyzwolenie”. Brali w nim udział: Anusz, Erd-

²⁰ „Ludowiec” nr 1 z 8 II 1920 r., s. 10.

²¹ *Kongres ludowców z całej Polski*, „Piast” nr 6 z 8 II 1920 r., s. 1–2; *Wszechdzielnicowy Kongres Ludowy*, „Ludowiec” nr 3 z 19 II 1920 r., s. 1–4; *Historyczny Kongres ludowców w Warszawie*, „Piast” nr 8 z 22 II 1920 r., s. 1–6. Mimo że powszechnie uznano, iż podczas lutowego kongresu powstało ogólnopolskie PSL, to jednak, jak udowodnił Wojciech Chudański, w praktyce nadal funkcjonował przydomek „Piast”, W. Chudański, *Ruch ludowy w województwie pomorskim 1920–1939*, Warszawa 1970, s. 46.

²² M. Ratyński, *Kiernik Władysław*, [w:] *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 1, pod red. R. Łatki, Warszawa 2020, s. 203–209.

man, Rataj, ja, Dębski, Kowalczuk, Niedbalski i inni. Przyłączył się do nas i P. Bobek ze Śląska Cieszyńskiego. Zbieraliśmy się często i naradzaliśmy nad posunięciami politycznymi, ustalaliśmy taktykę działania na Zarządzie i w Klubie PSL²³.

Wydawany przez grupę „Ludowiec” był starannie, estetycznie i ciekawie przygotowywany. Duży wpływ miały na to doświadczenia komitetu redakcyjnego. W 1918 r. Maciej Rataj pracował w efemerycznym tygodniku „Gazeta Zamojska”. Inny ważny przedstawiciel środowiska Aleksander Bogusławski w 1918 r. redagował tygodnik „Wyzwolenie”. Autorzy tekstów, tacy jak Jan Dębski, Aleksander Niedbalski, Włodzimierz Wakar, Antoni Anusz czy Teofil Kurczak, chociaż nie byli zawodowymi dziennikarzami, wykazywali się sporymi umiejętnościami publicystycznymi. Niewątpliwie ambicją twórców było nawiązywanie do tradycji ukazującego się w okresie zaborów „Zarania”, tygodnika o charakterze popularnonaukowym, politycznym i gospodarczym²⁴. „Ludowiec” miał kilkanaście stron, był wydawany w wygodnej dla czytelnika książeczce o formacie 28 cm. Odbiorca mógł zapoznać się z bogatym działem publicystycznym podejmującym problematykę społeczną i polityczną istotną dla mieszkańców wsi. W „Ludowcu” zamieszczano również liczne informacje z życia partyjnego PSL „Piast”, sprawozdania z Sejmu Ustawodawczego, w tym przedruki przemówień ludowców, relacje z zagranicy czy porady prawne i gospodarcze. Wartościowy był dział korespondencji. Dla budowania przyjaznych więzi na linii czytelnik – redakcja, wydawcy „Ludowca” zachęcali odbiorców do wysyłania skarg i zażaleń z obietnicą, że „posłowie ludowi poczynią u właściwych władz odpowiednie kroki, aby te krzywdy i nadużycia usunąć”²⁵.

Mimo dużego wysiłku i ambitnych planów redakcji „Ludowiec” nie zdobył większych wpływów na terenach dawnego Królestwa Polskiego. Jak uczciwie przyznał w swoich wspomnieniach Aleksander Bogusławski: „pismo szerzej się nie rozpowszechniło”²⁶. Obok braku zainteresowania czytelników istotną była zła sytuacja finansowa tygodnika wynikająca ze zjawiska galopującej inflacji. Skutki postępującej dewaluacji pieniądza były szczególnie dotkliwe dla pism opartych na systemie prenumeraty. Ponadto „Ludowiec” nie mógł stanowić żadnej konkurencji dla „Wyzwolenia” czy „Gazety Ludowej”, które, chociaż przeżywały gorsze i lepsze dni, cieszyły się ustabilizowaną sytuacją finansową i ugruntowaną popularnością w terenie²⁷.

²³ AZHRL, A. Bogusławski, *Wspomnienia*, t. 3, sygn. P-32, k. 116.

²⁴ P. Zyśko, *Do Redakcji „Ludowca” w Warszawie*, „Ludowiec” nr 7 z 21 III 1920 r., s. 9. Szerzej o „Zaraniu”, zob. *Czasopiśmiennictwo ludowe w Królestwie Polskim 1905–1914. Głos Gromadzki, Życie Gromadzkie, Wieś Polska, Zagon, Siewba, Zaranie*, wybór i oprac. W. Stankiewicz, Warszawa 1957; Z. Kmiecik, *Czasopiśmiennictwo ludowe w Królestwie Polskim (1866–1914)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1975, t. 14, z. 2–3.

²⁵ „Ludowiec” nr 3 z 19 II 1920 r., s. 8.

²⁶ AZHRL, A. Bogusławski, *Wspomnienia*, t. 3, sygn. P-32, k. 100.

²⁷ A. Paczkowski, *Prasa polityczna...*, s. 110, 120–121 i 129–130.

„Ludowiec” miał także coraz większe problemy z dostarczaniem nakładu we współpracy z pocztą, co wynikało z dynamiki wojny polsko-bolszewickiej. Trzy miesiące po ukazaniu się pierwszego numeru, w maju 1920 r. pojawił się na łamach „Ludowca” apel skierowany do czytelników. Proszono w nim o regularne opłacanie prenumerat, a także o zachęcanie sąsiadów do kupowania gazety. Odezwa wynikała niewątpliwie z tragicznej sytuacji finansowej, chociaż była ukryta pod płaszczem dalszego rozwoju periodyku. Prezentowane przez redakcję frazesy o sile pisma oraz planowanym nakładzie w wysokości kilkunastu tysięcy egzemplarzy były zdecydowanie niewiarygodne²⁸. Dobrze świadczy o tym fakt, że niedługo później, od 27 czerwca do 15 lipca 1920 r., nastąpiła przerwa w ukazywaniu się „Ludowca”, formalnie ze względu na problemy z dostawą papieru²⁹.

W tym czasie rozpoczęła się niezbadana dotychczas przez historyków rozgrywka kuluarowa w PSL „Piast” dotycząca przyszłości „Ludowca”. Niewątpliwie władze PSL „Piast” kładły duży nacisk na rozbudowę swojej bazy prasowej. Na podstawie statystyk zaprezentowanych przez Andrzeja Paczkowskiego stwierdzić można, że PSL „Piast” w okresie swojego istnienia miało co najmniej 24 pisma. Dynamikę wzrostu liczby tytułów do 1922 r. i następnie spadku prezentuje poniższe zestawienie.

Tabela 1

Dynamika rozwoju prasy PSL „Piast” w latach 1918–1931

Rok	Liczba pism	Rok	Liczba pism
1918	3	1925	7
1919	4	1926	6
1920	6	1927	6
1921	10	1928	5
1922	12	1929	5
1923	9	1930	4
1924	7	1931	4

Źródło: A. Paczkowski, *Tygodnik „Piast” (1913–1939). Organizacja i finanse*, cz. 2, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1968, t. 7, z. 2, s. 133.

W 1920 r., jeśli nie liczyć „Piasta”, „Gazety Ludowej” i „Ludowca”, ukazywały się jeszcze dwa inne partyjne periodyki — „Sprawa Ludowa” we Lwowie oraz „Polski Lud” w Tarnowie. Pod wpływem PSL „Piast” znajdował się ukazujący się od 1888 r. i przez wiele lat redagowany przez pioniera ruchu ludowego Bolesława Wysloucha „Kurier Lwowski”, związany z grupą Jana Dąbskiego. W ramach two-

²⁸ *Bracia Ludowcy*, „Ludowiec” nr 15–16 z 16–23 V 1920 r., s. 2.

²⁹ *Od Redakcji*, „Ludowiec” nr 22 z 15 VII 1920 r., s. 16.

zenia organizacji ogólnopolskiej PSL „Piast” przejmowało ważne regionalne ośrodki prasowe. W 1920 r. doszło do wchłonięcia wielkopolskiego Związku Włociańskiego i wydawanego przez środowisko od 1919 r. „Włocianina”. Podobny proces nastąpił na Pomorzu, gdzie na przełomie 1921 i 1922 r. akces do PSL „Piast” zadeklarował Wiktor Kulerski, właściciel popularnej na Pomorzu i ukazującej się od 1894 r. „Gazety Grudziądzkiej”³⁰.

Przedstawiona dynamika zmian w bazie prasowej PSL „Piast” wpływała w poważny sposób na nastroje i plany grupy skupionej wokół Macieja Rataja. Istnienie na terenie dawnego zaboru rosyjskiego dwóch „piastowskich” pism, „Ludowca” i „Gazety Ludowej”, w praktyce przeznaczonych dla tego samego odbiorcy było niekorzystne. Większy czytelnicy nie rozumieli bowiem zawiłych różnic frakcyjnych w PSL „Piast”, a często mogli sobie pozwolić na prenumerowanie wyłączenie jednego periodyku. Dla obu redakcji współpraca była nie tylko pożyteczna, co konieczna. W czerwcu i lipcu 1920 r. odbywały się rozmowy kulturalne między przedstawicielami „Ludowca” i „Gazety Ludowej”. Niestety, wiadomo niewiele o szczegółach tych spotkań. Orientację w arkanach negocjacji przynosi jedynie zachowana relacja z dziennika Zofii Dąbskiej z domu Woyniłłowicz, żony Jana Dąbskiego. W notatce z 24 lipca 1920 r. napisała:

Telefonował Wyrzykowski, że porozumienie z grupą „Ludowca” doszło do skutku. Już ten numer ma wyjść jako „Gazeta Ludowa i Ludowiec”. Na jakiej podstawie to zlanie ma nastąpić, nie wiem. Wyrzykowski nawet przez telefon jest zdenerwowany... musi pomyśleć o sobie, jest zarżnięty finansowo, musi więc odetchnąć od redagowania gazety. W „Ludowcu” jest jakiś pan, który będzie go w redakcji zastępować. Także ma przybyć jakaś panna administracyjna. Umówiliśmy się, że Wyrzykowski ma przyjść przed południem do mnie. Powiedziałam o tych zmianach Jasiowi i zwracałam mu uwagę, żeby dopilnował tego zlania się w tym względzie, żebyśmy mieli jeszcze co do gadania w „Gazecie Ludowej”³¹.

Negocjacje obu grup zostały jednak nieoczekiwanie przerwane. Z relacji Zofii Woyniłłowicz-Dąbskiej wynika, że 26 lipca 1920 r. redakcja „Ludowca” zrezygnowała z porozumienia³². Nie ma jednoznacznej odpowiedzi, z czego to wynikało. Prawdopodobnie byli działacze PSL „Wyzwolenie” uznali, że bardziej korzystnym rozwiązaniem będzie współpraca z LTW wydającym krakowskiego „Piasta”. Na podstawie porozumienia druk „Ludowca” został w sierpniu 1920 r. przeniesiony

³⁰ A. Paczkowski, *Prasa polityczna...*, s. 130–144; S. Stępień, *Prasa ludowa w Polsce. Zarys historyczny*, Warszawa 1984, s. 107–120. Zob. także: W. Chudański, *Ruch ludowy...*, s. 46; Z. Hemmerling, *Ruch ludowy w Wielkopolsce 1919–1939*, Warszawa 1971, s. 68–71.

³¹ Z. Woyniłłowicz-Dąbska, *Dziennik 1912–1927*, wstęp, oprac. i przypisy M. Ratyński, Warszawa 2021, s. 59.

³² Tamże, s. 66.

do Krakowa, a tygodnik stał się mutacją „Piasta” drukowaną w kilkuset egzemplarzach, aby nie zwracać opłaconych już prenumerat. Z funkcji redaktora zrezygnował wówczas, pod pozorem innych obowiązków, Jan Dębski. Na stanowisku zastąpił go ambitny publicysta, nauczyciel i poseł Aleksander Niedbalski³³.

Jesienią 1920 r. ponownie wróciła sprawa współpracy „Ludowca” i „Gazety Ludowej”. W grudniu 1920 r. uzgodniono połączenie obu tygodników, które miały wychodzić przez kilka miesięcy pod starymi nazwami. W numerze z 12 grudnia 1920 r. redakcja „Ludowca” z dumą informowała:

Z dniem dzisiejszym przenosimy „Ludowca” z powrotem do Warszawy. Braciom Ludowcom wyrażamy serdeczne podziękowania za to, że w okresie najcięższym dla „Ludowca” pozwolili nam korzystać z drukarni w Krakowie, a tym samym przysporzyli sobie trudów i pracy. Nasze Polskie Stronnictwo Ludowe miało w Warszawie dwa tygodniki, a mianowicie „Ludowca” i „Gazetę Ludową”. Między redakcjami doszło teraz do porozumienia wskutek którego oba te tygodniki postanowiono połączyć w jedno pismo pod tytułem: „Gazeta Ludowa-Ludowiec”³⁴.

Decyzja, chociaż oparta na rozsądnych i logicznych argumentach, nie została odebrana pozytywnie przez wszystkich wpływowych członków PSL „Piast”. Do ostatecznego połączenia pism doszło w marcu 1921 r. Redaktorami nowego tygodnika zostali Aleksander Niedbalski oraz Henryk Wyrzykowski. W opozycji do połączenia periodyków znaleźli się natomiast ważni liderzy ruchu ludowego z terenów dawnego zaboru rosyjskiego Stanisław Osiecki, Maciej Rataj i Jan Dębski. Politycy ci mogli obawiać się utraty wpływów na terenie dawnego Królestwa Polskiego. Niezadowolenia nie kryli również redaktor „Piasta” Józef Rączkowski oraz lider stronnictwa Wincenty Witos. Prezes PSL „Piast” odebrał połączenie „Ludowca” z „Gazetą Ludową” jako wzmocnienie frakcji Dąbskiego. Jak napisała w swoim dzienniku Zofia Woyniłłowicz-Dąbska: „Witos miał wyrazić się do Dębskiego, że to zlanie się »Gazety« i »Ludowca« uważa poniekąd za votum nieufności do siebie, ponieważ Witos najgoręcej sprzeciwiał się temu połączeniu”³⁵.

W kolejnych wydarzeniach zmierzających do powstania „Woli Ludu” główną rolę odegrały przesłanki personalne, a mniej merytoryczne. Zdaniem Aleksandra Bogusławskiego, politycy z dawnego PSL „Wyzwolenie”, jak i rdzennego galicyjskiego PSL „Piast” nie chcieli być „zależni” od Jana Dąbskiego. W środowisku

³³ J. Dębski, *Do Braci Czytelników i Przyjaciół „Ludowca”*, „Piast” nr 32 z 8 VIII 1920 r., s. 4; *Do naszych czytelników*, „Ludowiec” nr 41 z 12 XII 1920 r., s. 1; AZHRL, A. Bogusławski, *Wspomnienia*, t. 3, sygn. P-32, k. 100; A. Paczkowski, *Prasa polityczna...*, s. 127–128; M. Ratyński, *Jan Dębski...*, s. 88.

³⁴ *Do naszych Czytelników!*, „Ludowiec” nr 41 z 12 XII 1920 r., s. 1. Zob. także: *Do naszych Czytelników!*, „Gazeta Ludowa” nr 50 z 12 XII 1920 r., s. 1.

³⁵ Z. Woyniłłowicz-Dąbska, *Dziennik...*, s. 109.

Rataja grupa skupiona wokół „Gazety Ludowej” była krytykowana za lewicową demagogię. Pamiętano również jej liderowi ugodową postawę wobec państw centralnych w czasie I wojny światowej³⁶. Zaufaniem nie cieszył się również Henryk Wyrzykowski, bliski współpracownik Dąbskiego. W przesadnie ostry sposób opisał go Wincenty Witos:

Jego zawodu ani pochodzenia nie znałem, ani się nie starałem poznać. [...] Wprowadzony do Zarządu Głównego Stronnictwa, wnosił w jego szeregach stały ferment i zamieszanie. [...] Napuszonosc, pewnosć siebie, zarozumialosc w sprawach, na których się w ogóle nie rozumiał, zła wola i mściwosc występowały u niego codziennie³⁷.

Już pod koniec grudnia 1920 r. pojawiły się tendencje do powołania nowego organu prasowego PSL „Piast” na terenie dawnego Królestwa Polskiego. 22 grudnia 1920 r. Zofia Woyniłłowicz-Dąbska spotkała się z Ratajem i jego żoną Bolesławą. Podczas konferencji przyszedły marszałek sejmu przedstawił swoją wizję założenia własnego pisma:

Zaszłam do Ratajów, którzy mieszkają w jednej z oficyn sejmowych, miałam bowiem interes do Rataja, jako ministra oświaty. Przy sposobności wspominałam Ratajowej o moim projekcie pisma dla niewiast, zapytując czy nie dałaby się wciągnąć do tej imprezy... Rataj gorąco odradzał projekt pisma wcielać w życie, grożąc nam niechybnym bankructwem, jednakże otworzenie i utrzymanie „działu dla kobiet” przy piśmie ludowym uważał za rzecz wskazaną i dodatnią. Jednakże ten „dział dla kobiet” nie umieszczał ani przy „Gazecie Ludowej” ani „Ludowcu”, tylko proponował mi dział ten otworzyć przy piśmie, które on ma zamiar powołać do życia. Wyraziłam zdumienie, że chce zakładać jeszcze nowe pismo, kiedy jest „Gazeta Ludowa i Ludowiec” i kiedy właśnie dokonała się poniekąd fuzja obu tych pism. „Właśnie byłam przeciwny zlaniu się tych dwu pism i mówiłam moim kolegom z »Ludowca«, że złą przysługę wyświadczając »Gazecie« łącząc się z nią, bo ją położą, lecz nie dźwigną. Będą to dwa małe folwarczki, które z powodu braku gotówki i ludzi zdolnych do redagowania z konieczności wcześniej czy później muszą »kłaćnąć«”³⁸.

Na początku 1921 r. rozpoczęły się, co stwierdzić można na podstawie relacji Aleksandra Bogusławskiego, przygotowania do założenia nowego periodyku PSL „Piast”³⁹. Do współpracy został zaproszony Stanisław Wojciechowski, polityk, który mógł niewątpliwie poszerzyć krąg odbiorców pisma. Związany w okresie zaborów

³⁶ AZHRL, A. Bogusławski, *Wspomnienia*, t. 3, sygn. P-32, k. 107–108.

³⁷ W. Witos, *Moje wspomnienia*, cz. 2, wstęp i oprac. E. Karczewski, J.R. Szaflik, Warszawa 1990, s. 68–69.

³⁸ Z. Woyniłłowicz-Dąbska, *Dziennik...*, s. 111–112.

³⁹ AZHRL, A. Bogusławski, *Wspomnienia*, t. 3, sygn. P-32, k. 149.

z ruchem socjalistycznym i Józefem Piłsudskim, minister spraw wewnętrznych w latach 1919–1920, był znaną postacią życia publicznego. Ponadto posiadał duże doświadczenie jako publicysta i redaktor naczelny propagującego idee spółdzielcze pisma „Społem”. Przyszły prezydent opisał następująco swoje dołączenie do PSL „Piast”:

Po uchwaleniu konstytucji 17 marca 1921 roku spodziewałem się, że sejm wkrótce rozwiąże się i nastąpią nowe wybory, w których nie mogłem być obojętnym widzem, jak się ukształtują stosunki polityczne w przyszłym sejmie. Dlatego przystąpiłem do Stronnictwa Ludowego „Piast”, które uważałem za najbliższe sobie pod względem programu i zrozumienia potrzeby konsolidacji wewnętrznej. Zarząd Stronnictwa zaproponował mi założyć tygodnik polityczny, ponieważ — po wystąpieniu ze Stronnictwa grupy „Wyzwolenia” ze swoim pismem — nie miał w Warszawie własnego organu⁴⁰.

W marcu 1921 r. doszło do specjalnego spotkania Klubu Poselskiego PSL „Piast”, w czasie którego zdecydowano oficjalnie o założeniu nowego periodyku i powierzeniu jego redakcji Stanisławowi Wojciechowskiemu. Nowe pismo o częstotliwości tygodnika otrzymało nazwę „Wola Ludu”. Tytuł był niewątpliwie skrótem myślowym programu pisma, zakładający że redakcja chce reprezentować ludność włościańską, a także aktywizować ją do działania w życiu publicznym⁴¹.

Siedziba redakcji mieściła się przy ul. Nowy Świat 148 w Warszawie, a wydaniem zajmowała się drukarnia „Rotacyjna” przy ul. Marszałkowskiej 148 w Warszawie. W kolegium redakcyjnym pisma znaleźli się, obok Stanisława Wojciechowskiego, Jakub Bojko oraz Jan Dębski.

Weteran ruchu ludowego z terenów Galicji, wieloletni poseł Sejmu Krajowego, a wówczas wicemarszałek Sejmu Ustawodawczego Jakub Bojko był postacią powszechnie znaną i szanowaną wśród włościan. W 1904 r. opublikował znaną rozprawę *Dwie dusze*, w której odrzucał pańszczyźniane poczucie zależności chłopstwa od szlachty. Kolejnym członkiem kolegium został już wspomniany zdolny publicysta i polityk Jan Dębski, bliski przyjaciel Macieja Rataja i niewątpliwie reprezentant jego interesów. Funkcję wydawcy objął przeciwnik scalenia „Ludowca” z „Gazetą Ludową”, z wykształcenia buchalter, wicemarszałek sejmu i przyszły minister Stanisław Osiecki. Osiecki w okresie zaborów był redaktorem jednego z pierwszych pism ruchu ludowego na terenie Królestwa Polskiego „Zagonu” oraz członkiem redakcji „Zarania”. Mając spory majątek był jednym z fundatorów działalności ludowców, a w tym wypadku można podejrzewać, że wspierał z własnych pieniędzy wydawanie

⁴⁰ S. Wojciechowski, *Moje wspomnienia*, cz. 2, wstęp i oprac. J. Łazor, Warszawa 2017, s. 199.

⁴¹ S. Dziki, *O nazewnictwie prasowym (Uwagi onomastyczne, bibliograficzno-statystyczne, historyozoficzne na przykładzie „kurierów polskich”)*, [w:] *Literatura. Prasa. Biblioteka. Studia i szkice ofiarowane profesorowi Jerzemu Jarowieckiemu w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, pod red. J. Szockiego i K. Woźniakowskiego, Kraków 1997, s. 96–99.

„Woli Ludu”. W kontekście biografii Osieckiego warto podkreślić, że nie należał do żadnej frakcji w PSL „Piast”. Dzięki swojej niezależnej pozycji utrzymywał przyjazne stosunki zarówno z Wincentym Witosem, jak i Maciejem Ratajem⁴².

Pierwszy numer „Woli Ludu” ukazał się 27 marca 1921 r. Autorami tekstów byli liderzy stronnictwa, m.in. Wincenty Witos, Stanisław Wojciechowski, Stanisław Osiecki, Antoni Anusz. Na pierwszej stronie znalazł się apel do czytelników, który miał wskazywać charakter pisma i jego przynależność do struktur PSL „Piast”:

Czytajcie i rozpowszechniajcie „Wolę Ludu”. Wyjaśnia program Polskiego Stronnictwa Ludowego. Wskazuje jak postępować i gospodarować, żeby osiągnąć najwyższy dobrobyt w Polsce. Zawiadamia, co się dzieje w Sejmie i rządzie, w całej Polsce i na szerokim świecie. Daje porady we wszystkich ważnych dla rolnika sprawach⁴³.

Odezwa rozpoczęła ponad dziesięcioletnią historię periodyku, który stanowił do 1931 r. główny organ prasowy PSL „Piast” na terenie dawnego zaboru rosyjskiego.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, A. Bogusławski, *Wspomnienia*, t. 3, sygn. P-32.

Wspomnienia

Dębski J., *Wspomnienia*, t. 1, wstęp i oprac. M. Ratyński, Warszawa 2022

Rataj M., *Pamiętniki 1918–1927*, t. 1, wstęp i oprac. M. Ratyński, Warszawa 2021.

Witos W., *Moje wspomnienia*, cz. 2, wstęp i oprac. E. Karczewski, J.R. Szaflik, Warszawa 1990.

Woyniłłowicz-Dąbska Z., *Dziennik 1912–1927*, wstęp, oprac. i przypisy M. Ratyński, Warszawa 2021.

Wojciechowski S., *Moje wspomnienia*, cz. 2, wstęp i oprac. J. Łazor, Warszawa 2017.

Prasa

„Gazeta Ludowa” 1920

„Ludowiec” 1920

„Piast” 1919–1921

„Wola Ludu” 1921

„Wyzwolenie” 1919–1920

⁴² Zob. szerzej: Z. Iłski, *Jakub Bojko 1857–1943. Biografia polityczna*, Wrocław 2004; M. Ratyński, *Stanisław Osiecki (1875–1967). Polityk z pasją*, Warszawa 2020.

⁴³ „Wola Ludu” nr 1 z 27 III 1921 r., s. 1.

Opracowania

- Chudański W., *Ruch ludowy w województwie pomorskim 1920–1939*, Warszawa 1970.
- Cimek H., *Walka ludowców o Polskę, jej granice i ustrój w latach 1914–1922*, Rzeszów 2008.
- Czasopiśmiennictwo ludowe w Królestwie Polskim 1905–1914. Głos Gromadzki, Życie Gromadzkie, Wieś Polska, Zagon, Siewba, Zaranie*, wybór i oprac. W. Stankiewicz, Warszawa 1957.
- Dziki S., *O nazewnictwie prasowym (Uwagi onomastyczne, bibliograficzno-statystyczne, historiozoficzne na przykładzie „kurierów polskich”)*, [w:] *Literatura. Prasa. Biblioteka. Studia i szkice ofiarowane profesorowi Jerzemu Jarowieckiemu w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, pod red. J. Szockiego i K. Woźniakowskiego, Kraków 1997.
- Garlicki A., *Założenie tygodnika „Piast” w 1913 roku*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1963, t. 2.
- Giza S., *Jan Dąbski (1880–1931)*, [w:] *Przywódca ruchu ludowego. Szkice biograficzne*, pod red. A. Więzikowej, Warszawa 1968.
- Giza S., *Jan Dąbski. Całe życie dla ludu*, Warszawa 1979.
- Habielski R., *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2009.
- Hemmerling Z., *Ruch ludowy w Wielkopolsce 1919–1939*, Warszawa 1971.
- Iłski Z., *Jakub Bojko 1857–1943. Biografia polityczna*, Wrocław 2004.
- Kacperski K., *System wyborczy do Sejmu i Senatu u progu Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.
- Kmieciak Z., *Czasopiśmiennictwo ludowe w Królestwie Polskim (1866–1914)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1975, t. 14, z. 2–3.
- Kołodziejczyk A., *Maciej Rataj 1884–1940*, Warszawa 1991.
- Łuczak A., *Powstanie i działalność Zjednoczenia Ludowego i Polskiego Zjednoczenia Ludowego (1917–1919)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1968, nr 10.
- Paczkowski A., *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939) — ogólna charakterystyka statystyczna*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1972, t. 11, z. 1.
- Paczkowski A., *Prasa polityczna ruchu ludowego (1918–1939)*, Warszawa 1970.
- Paczkowski A., *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980.
- Paczkowski A., *Rachunki strat i zysków Ludowego Towarzystwa Wydawniczego „Piast” w Krakowie za lata 1916–1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1967, t. 6, z. 2.
- Paczkowski A., *Tygodnik „Piast” (1913–1939). Organizacja i finanse*, cz. 1–2, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1968, t. 7, z. 1–2.
- Próchniak A., *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej*, Warszawa 1957.
- Ratyński M., *Jan Dąbski (1889–1976). Polityk kompromisu*, Warszawa 2019.
- Ratyński M., *Kiernik Władysław*, [w:] *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 1, pod red. R. Łatki, Warszawa 2020.
- Ratyński M., *PSL „Wyzwolenie” wobec próby zjednoczenia ruchu ludowego u zarania II RP (1919–1920)*, [w:] *Historia i tradycje ruchu ludowego*, t. 2, pod red. J. Gmitruka i A. Indraszczyka, Warszawa – Kielce 2016.
- Ratyński M., *Skulski Leopold*, [w:] *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 1, pod red. R. Łatki, Warszawa 2020.
- Ratyński M., *Stanisław Osiecki (1875–1967). Polityk z pasją*, Warszawa 2020.

Stępień S., *Prasa ludowa w Polsce. Zarys historyczny*, Warszawa 1984.

Szaflik J.R., *Polskie Stronnictwo Ludowe Piast 1926–1931*, Warszawa 1970.

Urbanowicz A.A., *PSL Piast a Narodowa Demokracja w latach 1913–1931*, Gorzów Wielkopolski 2008.

Wapiński R., *Ignacy Paderewski*, Wrocław 2009.

Zakrzewski A., *Od Związku do Klubu*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1965, nr 65.